

ЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО ПРАВА ДИТИНИ НА НАЛЕЖНЕ БАТЬКІВСЬКЕ ВИХОВАННЯ ТА ЙОГО ЗАХИСТ

У статті досліджується особисте немайнове право дитини на належне батьківське виховання, розкриваються особливості його здійснення. Аналізуються підстави та особливості застосування такого способу захисту, як позбавлення батьківських прав.

Ключові слова: особисті немайнові права, діти, батьківське виховання, позбавлення батьківських прав.

**Синегубов Олег
Васильович,**

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

На сучасному етапі розвитку українського суспільства проблема реалізації прав особистості, зокрема її особистих немайнових прав, набуває особливого значення та висуває нові вимоги до якості законів України, правових інститутів, їх значущості, ефективності, ступеня впливу на людські якості та хід розвитку суспільства. Адже сама цінність правової системи, її досконалість значною мірою зумовлена тим, яке місце в ній займає особистість, яка роль їй відводиться, якими правами вона наділена, як вони реалізуються і які гарантії цих прав.

Маючи досвід роботи в сфері адвокатської діяльності, працюючи помічником депутата Харківської обласної ради в комісії з правових питань, регуляторної політики, законності, громадського порядку, боротьби з корупцією та злочинністю, а також досвід роботи у правозахисній сфері, упевнено стверджуємо, що питання реалізації та захисту прав дітей є одним із найактуальніших на сьогодні. На жаль, воно не викликає достатнього наукового та практичного інтересу, оскільки не має економічного змісту та матеріальної складової, як, наприклад, інститут майнових відносин у цивілістиці. Однак саме розвиток і досконалість наукового та нормативного забезпечення здійснення особистих немайнових прав такої незахищеної верстви населення, як діти, значною мірою визначають рівень правової системи сучасної європейської держави.

Окреслення проблематики будь-якого наукового дослідження є певною мірою визначальним, оскільки спрямовує автора на вирішення саме тих завдань, які чітко сформульовані та визначені ним ще на початку його наукової роботи. Це певною мірою дисциплінує, не дає захопитись більш теоретичними питаннями чи, навпаки, проблемами правозастосовної діяльності, відхилившись від предмета чи навіть об'єкта наукового дослідження, а також дозволяє сформувати позицію автора та провести її чіткою лінією через всю його наукову роботу, що в свою чергу демонструє межі проведеного наукового дослідження, його взаємозв'язок із наявними проблемами та способами їх подолання і, як наслідок, сприятиме його подальшому адресному розумінню, застосуванню та висловленню конструктивної критики.

Метою нашої статті є визначення змісту особистого немайнового права дитини на належне батьківське виховання, виявлення особливостей здійснення, а також дослідження форм і способів захисту.

Отже, проблеми прав людини взагалі та особисті немайнові права зокрема здавна хвилювали вчених-цивілістів, і тому їх цивільно-правовому регулюванню на різних етапах розвитку та становлення, здійснення, захисту, охорони присвячували свої роботи вітчизняні та зарубіжні автори.

Разом із тим, незважаючи на досить велику кількість наукових праць, реалії сьогодення вимагають перегляду процедур реалізації в Україні прав дитини, передбачених Конвенцією ООН про права дитини та чин-

ним законодавством. Адже до сьогодні в законодавстві практично відсутній принцип дотримання найвищих інтересів дитини, який є базовим у Конвенції.

Проблема прав дитини є однією з найважливіших у сучасному суспільстві, і тому поступово, шляхом проведення низки наукових досліджень та співпраці різних країн світу, правова категорія «дитина» набула нормативного закріплення спочатку на світовому рівні, а згодом й у національному законодавстві України.

Саме конкретизація прав такої специфічної та найбільш уразливої соціальної групи, як діти, і прагнення створити дієвий механізм їх захисту призвели вчених і громадських діячів до думки про необхідність виділення прав дитини в окрему категорію. Як наслідок, сучасне законодавство України віддає перевагу пріоритету прав дитини, їх забезпеченню та реалізації, що в свою чергу викликає підвищений теоретичний і практичний інтерес щодо дослідження правової природи особистих немайнових прав дитини, а також сприяє обмірковуванню тих фундаментальних особливостей і властивостей, що відбивають їх внутрішній зміст і структуру.

На сьогодні права дитини є важливим інститутом, за допомогою якого регулюється їх правовий статус, визначаються способи і засоби впливу на них, межі вторгнення в їх особисту сферу, установлюються юридичні гарантії реалізації та захисту прав і свобод неповнолітніх. Проте лише з прийняттям Сімейного кодексу України вперше з'явилися норми, що регулюють особисті немайнові права дітей,

які до цього часу існували лише в контексті правовідносин батьків та дітей, і дитина при цьому була виключно об'єктом батьківської турботи. Нині, на законодавчому рівні, дитина розглядається як самостійна особистість, яка наділена правом і здатна тією чи іншою мірою до самостійного його здійснення та захисту.

Загалом прийнятий 2002 року Сімейний кодекс України пройшов справжнє випробування часом і за десять років свого існування отримав схвальні відгуки як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, суддів, адвокатів, правозахисників. Його основні положення та принципи сповітують європейські стандарти прав людини, а його норми не втратили своєї актуальності й на сьогодні.

За всієї багатогранності різних за суттю і призначенням суб'єктивних прав особливе місце посідають ті, що слугують вихованню підростаючого покоління. Відповідно одним із важливих особистих немайнових прав неповнолітньої особи у сфері сімейних відносин є право дитини на належне батьківське виховання. Реалізація його складає основну функцію сім'ї та сприяє міцному становленню особистості дитини, зорієнтованої на усталені моральні засади та суспільні цінності.

Так, одним із завдань сімейного законодавства (ст. 3 Сімейного кодексу України – далі СК України) [1] є забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку. Держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини (ст. 5 СК України). Оскільки діти ще не мають достат-

нього соціального досвіду, саме сімейне виховання дає можливість забезпечити їх нормальний фізичний, моральний, інтелектуальний і соціальний розвиток, дає змогу стати повноцінним членом суспільства та збагатити певним соціальним досвідом.

Під вихованням у цілому розуміється вплив суспільства на особистість, яка розвивається. У широкому розумінні – це соціалізація, тобто процес формування інтелекту, фізичних і духовних сил людини. Виховання є цілеспрямованою діяльністю, покликаною сформувати систему якостей особистості, поглядів і переконань відповідно до виховних суспільних ідеалів. Виховання здійснюється через культуру, освіту та навчання у процесі різного виду діяльності та під впливом спадковості й середовища [2, с. 313].

Відповідно процес виховання дитини становить собою систему виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості, у зв'язку з чим на батьків покладається обов'язок не лише задовольняти життєво-побутові потреби дитини, а й виявляти до неї увагу, надавати моральну підтримку при вирішенні різноманітних життєвих проблем, прищеплювати впевненість у собі та залучати до активної участі в житті суспільства. Характерною особливістю цього процесу є його двосторонній характер, що проявляється у взаємопов'язаній діяльності вихователів (батьків або осіб, що їх замінюють) та вихованців (неповнолітніх осіб), яка спрямована на формування в останніх поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки.

З правової позиції такий двосторонній характер відносин за участю батьків і дітей відбивається в тому, що батьки не тільки мають права, а й зобов'язані виховувати своїх дітей, піклуватися про їх здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання тощо. Тобто права батьків щодо виховання дітей одночасно є і їх обов'язком, який кореспондується у право дитини на батьківське виховання. Більше того, батьківські права щодо виховання неповнолітньої особи не можуть здійснюватися всупереч її інтересам, відповідно кожна дитина має право на належне батьківське виховання, завдяки якому дитина як особистість з недостатнім соціальним досвідом, що перебуває на шляху активного розвитку, буде підготовлена до вступу в доросле життя без негативних наслідків і розчарувань.

Беручи до уваги той факт, що батьки при здійсненні виховання дітей використовують свої методи виховання, які залежать від рівня їх педагогічної культури, традицій, що склалися в сім'ї, та багатьох інших обставин, призводить до неоднозначності тлумачення права на виховання дітей, яке сьогодні досліджується в сімейно-правовій літературі під різним кутом зору та має характерні розбіжності.

Відтак доцільним видається розкрити поняття «належне батьківське виховання», а також з'ясувати правову природу права на належне батьківське виховання та підстави для його здійснення.

Відповідно до ст. 150 СК України саме батьки зобов'язані надавати дитині належне батьківське ви-

ховання, це їх основний обов'язок стосовно свого нащадка, у той час як право на виховання є одним з основних прав дитини у сфері сімейних правовідносин. Тобто право дитини на здійснення її виховання насамперед спрямоване до батьків, які мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини. Інші члени сім'ї (бабусі, дідусі, брати, сестри та ін.) також здійснюють певний вплив на виховний процес дитини – так би мовити, вносять свою частку, проте в своїй більшості такі дії мають характер спілкування та/або турботи про підростаюче покоління. Адже жодна людина не може бути позбавлена права на спілкування з іншими особами, як наслідок – дитина має право на спілкування з кожним членом своєї сім'ї.

Зрозуміло, що будь-яке спілкування (сімейне, шкільне, вуличне, товариське тощо) здійснює вплив на свідомість неповнолітньої особи, проте це не дає підстави стверджувати, що дитину виховують не батьки, оскільки саме останні корегують та «відшліфовують» отримані дитиною поради, навички у спілкуванні, вчинки та іншу діяльність, тобто виконують роль мірила тих суспільних цінностей, які отримує дитина, перебуваючи в соціумі. До того ж і дитина не завжди може правильно оцінити свої вчинки та вчинки інших осіб і, як наслідок, зробити правильні висновки на майбутнє.

Крім того виховання дитини може бути як належним, так і навпаки – не відповідати встановленим суспільством канонам. У такому разі, якщо на дитину негативно впливають інші

особи, зокрема й члени сім'ї (бабуся, дідусь тощо), необхідних заходів вживають батьки неповнолітньої особи з метою усунення неналежного виховного впливу на їхню дитину. Натомість у разі неналежного виховання з боку батьків або одного з них дитина має право згідно з положеннями ст. 152 СК України, по-перше, противитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо її виховання. По-друге, має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій. І по-третє, має право по досягненні нею 14-річного віку звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду.

Це свідчить про те, що відповідальність за виховання дитини несуть її батьки, а не інші члени сім'ї, крім випадків, коли дитина передана на виховання іншим особам у порядку ст. 151 СК України, а саме батьки мають право залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам.

Тобто здійснення дитиною права на належне батьківське виховання можливе лише за наявності батьків або одного з них, в іншому разі питання про здійснення права дитини на батьківське виховання ставитись не може, оскільки відсутній суб'єкт із кореспондуючим обов'язком. У такому разі неповнолітній особі буде присвоєно статус такої, що позбавлена батьківського піклування або є сиротою, як наслідок, буде йти мова

про загальне виховання неповнолітньої особи у спеціальних закладах.

Відповідно до положень ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства» [5] та ст. 150 СК України виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці. Як наслідок, виховання дитини має спрямовуватися на розвиток її особистості, поваги до прав, свобод людини і громадянина, мови, національних історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя у суспільстві в дусі взаєморозуміння, миру, милосердя, забезпечення рівноправності всіх членів суспільства, злагоди та дружби між народами, етнічними, національними, релігійними групами.

Хоча батьки й наділені однаковими правами та обов'язками щодо виховання дітей, у кожній сім'ї виховний процес відбувається по-різному. Він залежить від багатьох складових морального та правового характеру: від рівня освіти та культури батьків, від їхнього досвіду, від матеріального стану сім'ї, від розподілу обов'язків у сім'ї між батьками щодо виховання дітей та турботи про них тощо. Зрештою комплекс батьківських прав

та обов'язків щодо виховання не може бути незмінним упродовж життя дитини, як фактично процес виховання не може застосовуватись до новонародженої дитини або припинитися на наступний день після досягнення нею повноліття [4, с. 89].

Відповідно до ч.3 ст. 151 СК України батьки мають право обирати форми та методи виховання дитини, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства і які відповідно будуть змінюватися залежно від віку дитини. Так, під методами виховання розуміється сукупність найзагальніших способів вирішення виховних завдань і здійснення виховних взаємовпливів, серед яких переважають методи переконання, привчання, заохочення, виховання на особистому прикладі тощо. Під формою виховання розуміється стиль стосунків між батьками та дітьми: авторитарний, що характеризується суворістю щодо дітей та вимогою безвідмовного підкорення; ліберальний, що характеризується терпимістю, всепрощенням батьків і демонстрацією любові до дітей; демократичний, що характеризується гнучкою мотивацією своїх дій і вчинків батьками, завдяки чому твердо досягаються позитивні вчинки дітей. Така форма виховання є найприйнятнішою, оскільки в дитині цінують не лише слухняність, а й незалежність, відчуття власної гідності, ініціативу, прислухаються до її думки та аналізують її аргументацію [2, с. 316].

Водночас, розглядаючи авторитарне та ліберальне виховання як одну з форм здійснення виховання непов-

нолітньої особи, можна вести мову про невиконання батьками обов'язку щодо належного виховання, що породжує право дитини чинити опір такому виховному впливові, адже батькам забороняються будь-які види експлуатації своєї дитини, фізичні покарання та застосування інших видів впливу на дитину, що принижують її гідність та входять до арсеналу методів авторитарного виховання. Автор Сімейного кодексу З. Ромовська сподівається, що побиття як протиправна поведінка згодом поступиться іншим, більш гуманним методам виховного впливу. Для цього потрібен час, просвітницька робота серед батьків, істотні соціально-економічні зміни, які б унеможливлювали б використання дітей як об'єкта психологічної розрядки [6, с. 299].

З іншого боку ліберальне виховання також позиціонує себе як вид неналежного батьківського виховання, оскільки відсутність авторитету батьків під час здійснення виховання дітей, значна розбіжність у їх поглядах на виховання, надмірне опікування дитиною позбавляє неповнолітню особу можливості стати самостійною особистістю з власними потребами, думками та керувати власним життям на свій розсуд. Такі вседозволеність і всепрощення щодо вчинків дітей призводять до безконтрольного та безмежного дитячого свавілля, одним із проявів якого є хуліганство. Тому батьки, здійснюючи виховання дитини, повинні аналізувати свої дії, критично ставитись до проявів безвольного підкорення дитині та витіснити його з власної поведінки.

Таким чином, здійснення права на виховання дитини можна схарактеризувати як сукупність заходів, що застосовуються батьками під час спілкування з дітьми з метою передання їм своїх знань, життєвого досвіду, переконань, забезпечення нормального психічного та фізичного розвитку дітей і захисту їх інтересів. Ці заходи супроводжуються виховними формами та методами, що не завдають дитині болю та не принижують її честі та гідності.

Як наслідок, обов'язок батьків виховувати дитину – це елемент особистих немайнових правовідносин, в яких управомочений суб'єкт (дитина) з моменту свого народження має право на отримання від батьків належного виховання. Це свідчить про те, що право дитини на батьківське виховання є і абсолютним, і відносним, оскільки у відносних правовідносинах право батьків на виховання – це одночасно їх обов'язок [8, с. 44], тоді як праву батьків на виховання відповідає обов'язок дитини узгоджувати свою поведінку з вимогами, які пред'являють їй батьки. Діти дійсно повинні слухатися батьків, але цей їх обов'язок не є правовим, такого роду права й обов'язки здійснюються та виконуються суто добровільно. У зв'язку з цим обов'язок дитини слухатися батьків під час здійснення останніми виховного процесу не може вважатися правовим, оскільки залежить від розсуду особи і не забезпечений правовою санкцією, на відміну від обов'язку батьків щодо належного виховання їх дитини. Тому такого роду обов'язок дітей не входить у зміст правовідно-

син. Відповідно здійснення права дитини на виховання належить до односторонніх правовідносин, оскільки правовим обов'язком наділена лише одна сторона – батьки, а правом вимоги – діти.

Нині в законодавстві зміст права на виховання не розривається, підтримуючи точку зору тих учених, які вважають, що недоцільно і неможливо надати визначення поняттю «права на виховання», оскільки не можна окреслити його межі – це зумовлено тісним переплетінням правомочностей, що включаються в нього, з іншими батьківськими правами [9, с. 18].

Л. Ольховик вважає, що до змісту правомочностей права дитини на виховання входять: право на спілкування із членами сім'ї; право на забезпечення своїх інтересів; право на батьківське розуміння; право на повагу; право на проживання в сім'ї; право на належний догляд і турботу [10, с. 109–115]. Інші ж учені відносять до змісту права на виховання дітей правомочності щодо виховання, навчання та спілкування з ними [11, с. 56].

Зрештою, дотримуючись позиції, що неможливо надати вичерпний перелік повноважень, які складають зміст права дитини на виховання, оскільки вони, по-перше, мають оціночний характер, по-друге, одне повноваження може виключати інше: наприклад, батьки беруть участь у вихованні дитини, але вона з ними постійно не проживає, і по-третє – належність батьківського виховання залежить від освіченості, інтелектуального розвитку та матеріального

достатку сім'ї, в якій виховується дитина. Тому словосполучення належне виховання теж не має однозначного визначення, оскільки для кожної сім'ї вона має власне значення – так само, як і вихована людина.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства» [5] виховання дитини має спрямовуватися на розвиток її особистості, повагу до прав, свобод людини і громадянина, мови, національних історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя в суспільстві в дусі взаєморозуміння, миру, милосердя, забезпечення рівноправності всіх членів суспільства, злагоди та дружби між народами, етнічними, національними, релігійними групами.

Як наслідок, здійснення права дитини на виховання передбачає різноманітні дії батьків, що спрямовані на духовний та фізичний розвиток дитини, формування їх особистості, догляд і турботу про її стан здоров'я, а також розвиток її здібностей та влаштування дозвілля. Тобто здійснення такого особистого немайнового права, як право дитини на виховання, відбувається в разі активних дій обох сторін правовідносин – як дитини, так і її контрагента, в яких право однієї сторони кореспондується в обов'язок іншої. Тому варто відзначити, що активні дії дитини як управомоченої особи при здійсненні особистого немайнового права проявляються ще й у тому, що вона надає згоду на вчинення тих чи інших дій стосовно себе.

На жаль, в Україні існують непоодинокі випадки неналежного вико-

нання особами своїх обов'язків щодо належного виховання дітей. Про це свідчить моніторинг забезпечення здійснення та захисту прав дітей, який щоденно здійснюється державними структурами органів виконавчої влади, інституту Президента України, Верховною Радою України, а також багатьма вітчизняними та закордонними громадськими правозахисними організаціями. Усі вони наголошують на тому, що з часу незалежності України зроблено багато позитивних кроків щодо удосконалення інституту забезпечення прав дитини. Однак невирішеними залишається ще багато питань.

Судовий захист є однією з істотних гарантій забезпечення належного здійснення особистих немайнових прав дітей, зокрема й права на належне батьківське виховання. До того ж право на судовий захист є конкретним проявом конституційного права громадян України на судовий захист прав і свобод (ст. 55 Конституції України). Це право віддзеркалює юридичний зв'язок між фізичною особою та державою, де остання бере на себе захист прав і свобод перших, утворюючи для цього спеціальний орган – суд – і покладаючи на нього обов'язок зі здійснення захисту суб'єктивних прав.

Одним із таких способів судового захисту права дитини на належне батьківське виховання є позбавлення батьківських прав. Загалом такий захід є крайньою мірою, що застосовується лише в тому разі, коли всі інші способи впливу на порушників прав дитини вичерпано.

Загалом якщо взяти статистичні дані щодо розгляду цивільних справ,

які витікають із сімейних правовідносин, то це близько половини від усіх справ, що розглянуті судами загальної цивільної юрисдикції. Досить питома їх частка – справи саме про позбавлення батьківських прав.

Застосування такого способу захисту прав дитини, як позбавлення батьківських прав, на практиці викликає досить багато запитань. Спробуємо, використовуючи як власний досвід адвокатської діяльності, так й офіційні роз'яснення судових інстанцій, зупинитися на деяких із них.

Звертаючись до суду з будь-яким позовом, ми одразу зустрічаємось з такими питаннями, як підстави для звернення до суду та обставини, з якими ми пов'язуємо обґрунтованість позовних вимог; визначення підвідомчості та підсудності; установлення кола осіб, що мають брати участь у судовому розгляді справи; виконання рішення суду.

Так, підстави для звернення до суду визначає Сімейний кодекс України. Відповідно до ст. 164 СК України мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона / він: не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; ухиляються від виконання своїх обов'язків з виховання дитини; жорстоко поводяться з дитиною; є хронічними алкоголіками або наркоманами; вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

При цьому законодавець зауважив, що мати / батько можуть бути позбавлені батьківських прав з підстав, установлених пунктами 2, 4 і 5 частини першої цієї статті, лише у разі досягнення ними повноліття.

Також мати / батько можуть бути позбавлені батьківських прав щодо всіх своїх дітей або когось із них. Якщо суд при розгляді справи про позбавлення батьківських прав виявить у діях батьків або одного з них ознаки кримінального правопорушення, він письмово повідомляє про це орган досудового розслідування, який в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України, розпочинає досудове розслідування.

Зазначений перелік підстав для позбавлення батьківських прав є вичерпним. Часто неправильне трактування позивачем одного з пунктів призводить до відмов судами в зазначених позовах. Однак судова статистика свідчить про те, що за загальним правилом сторона позивача правильно вказує на обставини як на підставу позбавлення батьківських прав. Звичайно є випадки, коли підставами таких позовів є ненадання дозволу батька на виїзд дитини за кордон чи несплата аліментів. Звісно, у таких позовах суди відмовляють, оскільки для таких правопорушень передбачено інший спосіб захисту прав дитини.

Справи про позбавлення батьківських прав є справами судів загальної цивільної юрисдикції із загальною підсудністю. Тобто позов про позбавлення батьківських прав за загальним правилом повинен пред'являтися до суду за місцем проживання чи перебування

відповідача відповідно до ч. 1 ст. 109 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). Однак, якщо в позові об'єднані декілька позовних вимог, одна з яких – стягнення аліментів на утримання, то позов може буди пред'явлено також і за місцем проживання чи перебування позивача за правилами альтернативної підсудності, передбаченої ч. 1 ст. 110 ЦПК України.

Складною проблемою, яку було виявлено під час проведення узагальнення судової практики Верховним Судом України, є визначення належного органу опіки та піклування. Наявність такої проблеми пов'язана з несистемним внесенням змін до деяких законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів щодо визначення органу опіки та піклування. Таким чином, участь у судових засіданнях беруть різні органи та їхні структурні підрозділи, відповідно ці ж органи подають до суду висновки, необхідні при вирішенні справ.

Згідно з ч. 1 ст. 11 Закону від 13 січня 2005 р. № 2342-IV «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» органами опіки та піклування є державні адміністрації районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчі органи міських чи районних у містах, сільських, селищних рад. Відповідно до ч. 1 ст. 12 цього ж Закону безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладаються на служби у справах дітей.

Законодавчу неузгодженість з цього питання наразі усунуто також завдяки прийняттю постанови Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866, якою затверджено «Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини» та від 8 жовтня 2008 р. № 905 «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей». Цими актами встановлено компетенцію служби у справах дітей як підрозділу, до відання якого належить безпосереднє виконання функцій органу опіки і піклування.

Відповідно до ст. 165 СК України право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають один із батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Існують непоодинокі випадки звернення до суду за захистом прав дитини й інших осіб, що визначені ч. 2 ст. 258 та ч. 2 ст. 262 СК України, як то діда, бабки, мачухи, вітчима тощо.

У цьому контексті залишається досить невизначеною з практичного погляду участь прокурорів у судових справах про позбавлення батьківських прав за позовами одного з батьків. Зокрема участь прокурора в судовому засіданні під час розгляду таких справ передбачена наказом Генеральної прокуратури України № 6 від 29 листопада 2006 р., у якому

чітко зазначено, що «з метою забезпечення прокурорами ефективного та результативного застосування повноважень по представництву в суді, захисту інтересів громадян і держави при виконанні судових рішень слід забезпечити участь прокурорів за своєю ініціативою при розгляді справами справ про усиновлення дітей іноземцями, позбавлення батьківських прав, стягнення коштів за рахунок державного бюджету, звільнення від арешту майна, яке стягується в дохід держави».

Однак слід констатувати, що саме в таких справах, де позивачем є один із батьків, участь прокурорів досить часто зводиться до формальності. Наприклад, до Дзержинського районного суду м. Харкова звернулася мати дитини з позовом до свого колишнього чоловіка про позбавлення його батьківських прав і стягнення аліментів на утримання дитини. У свою чергу чоловік звернувся із зустрічним позовом про виключення його з актового запису як батька дитини. До участі у справі було залучено прокурора Дзержинської районної прокуратури м. Харкова. Рішенням цього суду від 17 червня 2013 р. зустрічний позов було задоволено, основний позов ухвалою від того ж числа залишено без розгляду.

В описово-мотивувальній частині зазначеного судового рішення було вказано, що мати дитини зустрічний позов визнала, а свій просила залишити без розгляду. Натомість прокурор проти задоволення зустрічного позову не заперечував, а представник органу опіки та піклування взагалі до судового засідання не з'явився.

На перший погляд звичайна справа, рішення прийняте відповідно до вимог чинного процесуального законодавства та відповідає нормам матеріального права. Однак юристи-практики й адвокати одразу побачать, що за вказаним рішенням насправді може стояти домовленість між позивачем та відповідачем у справі – батьками дитини. І швидше за все мати отримала від батька дитини те, чого насправді прагнула зазначеним позовом, у свою чергу батько теж позбавився будь-яких зобов'язань щодо дитини. Проте чи дотримані насправді вказаним судовим рішенням права та законні інтереси дитини – мабуть, усе ж таки ні.

На власне переконання вбачається, що прокурор у судовому засіданні мав би сприяти встановленню об'єктивної істини у справі, заявляючи клопотання зокрема і про призначення експертизи ДНК із метою встановлення біологічного батька. І лише вчинивши такі процесуальні дії, а може й інші, можна було б говорити про те, що прокурор дійсно захищає права дитини. Крім того, якщо б підтвердився факт біологічного батьківства відповідача, то дійсно органи прокуратури попередили б факт безпідставного надання статусу матері-одиначки з відповідними державними соціальними пільгами та виплатами й уникнення відповідальності батька перед своєю дитиною.

Можна говорити про непрофесіоналізм окремого працівника органу прокуратури, однак такі випадки по всій країні непоодинокі. І, на жаль, мають позитивну тенденцію. Прикладів такого ставлення можна привести

безліч. У сімейних конфліктах часто діти стають розмінною монетою при поділі спільно набутого майна подружжя, стягнення аліментів, засобом впливу чи навіть помсти батьку дитини шляхом заборони виїзду за кордон тощо. І саме в таких справах роль прокуратури та інших державних органів – забезпечити дотримання прав дитини та її законних інтересів.

Ще одним важливим елементом судового захисту прав дитини на належне батьківське виховання шляхом позбавлення батьківських прав є врахування думки самої дитини.

Згідно з міжнародними та національними правовими нормами до прав дитини належить зокрема право на врахування її думки щодо питань, які стосуються її життя. Так, відповідно до положень ст. 12 ч. 1 Конвенції ООН від 20 листопада 1989 р. «Про права дитини» держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині зокрема надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що її стосується, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

У вітчизняному законодавстві теж закріплено відповідні положення. Так, згідно з положеннями ст. 171 Сімейного кодексу України думку дитини має бути враховано при ви-

рішенні питань, що стосуються її життя. Тобто зазначене положення прямо стосується питання позбавлення батьківських прав.

Однак, як зазначає у своєму узагальненні судової практики Верховний Суд України, у суддів виникає багато запитань з приводу дотримання зазначених вимог, зокрема про те, з якого віку дитини її думка має враховуватися. Слід звернути увагу, що законодавство, зокрема Сімейний кодекс, не містить чіткої вказівки на вік, починаючи з якого думка дитини має враховуватись. Натомість щодо згоди дитини на усиновлення положеннями ч. 1 ст. 218 СК України встановлено, що для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові та стану здоров'я. Відповідно до ч. 3 зазначеної статті усиновлення провадиться без згоди дитини, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення.

Таким чином, можна зробити висновок, що положення Сімейного кодексу України дозволяють суду на власний розсуд визначати можливість дитини висловити свою думку з поставлених перед нею питань. Однак згідно із ч. 3 ст. 171 СК України суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси (за винятком справ про усиновлення). Проте це не звільняє суд від необхідності все ж таки з'ясувати думку дитини.

Судова практика із зазначеного питання свідчить, що суди у справах про

позбавлення батьківських прав зрідка особисто вислуховують думку дитини. Це швидше виключення, аніж правило. Суди покладаються в цьому на відповідні органи опіки та піклування в особі служб у справах дітей або зазначають у судових рішеннях про неможливість дитини усвідомити факт позбавлення батьківських прав.

У порядку ж виконання рішення суду про позбавлення батьківських прав після набрання ним законної сили суд зобов'язаний надіслати його органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини.

Ураховуючи євроінтеграційні процеси України, державні програми адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів, доцільно було б розглянути зарубіжну практику застосування такого способу захисту прав дитини, як позбавлення батьківських прав. При цьому доцільно зупинити свою увагу на підставах позбавлення батьківських прав; особах, що мають брати участь у справі; порядку позбавлення батьківських прав.

Аналізуючи сімейне законодавство країн пострадянського простору, а саме Російської Федерації, Республіки Білорусь, Казахстану, Республіки Молдова, слід зазначити, що підстави для позбавлення батьківських прав, визначені в сімейному законодавстві цих країн, схожі з тими, що визначені Сімейним кодексом України. Більшість підстав для застосування такого способу захисту прав дитини зводиться до таких, що пов'язані з неналежним виконанням батьківських обов'язків з виховання та догляду за

дитиною, з відмовою без поважних причин забрати дитину з пологового будинку, зловживанням своїми батьківськими правами, хронічним алкоголізмом чи наркоманією, а також зі злочинами проти життя або здоров'я дитини чи іншого члена сім'ї.

Слід зауважити, що в сімейному законодавстві зазначених країн на відміну від Сімейного кодексу України підставою для позбавлення батьківських прав є також і невиконання обов'язку батьків з утримання дитини, тобто сплати аліментів.

Позбавити ж батьківських прав за сімейним законодавством вказаних країн можна лише за рішенням суду. Особи, що мають право звернутись до суду, схожі з тими, що визначені в Сімейному кодексі України: серед них – один із батьків, прокурор, органи опіки та піклування тощо.

Якщо ж приділити увагу сімейним законодавствам Польщі та Латвії, то підстави для позбавлення батьківських прав теж схожі з тими, що визначені Сімейним кодексом України, за виключенням деталізації певних обставин. Серед них – невиконання батьками своїх обов'язків, унаслідок яких дитина опинилась у небезпечних для життя чи здоров'я умовах, тюремне ув'язнення одного з батьків.

На окрему увагу заслуговує факт обов'язку суду при постановленні питання про позбавлення батьківських прав того з батьків, з ким проживає дитина, відшукати іншого батька чи матір та шляхом заохочень вмовити його / її забрати дитину до себе на утримання.

За процедурою позбавити батьківських прав може лише суд з

обов'язковою участю представників державних органів опіки та піклування, а також у визначених випадках – органів прокуратури.

Отже, резюмуючи викладене, слід зазначити, що стан нормативного забезпечення здійснення особистого немайнового права дитини на виховання та його захист перебуває у вітчизняному законодавстві на досить високому рівні, що відповідає високим міжнародним стандартам захисту прав дітей. Однак розгляд окремих проблем правозастосовної діяльності лише доводить той факт, що недостатньо нормативно створити механізм – основним завданням повинно стати забезпечення його роботи на практиці з неухильним дотриманням усіх міжнародних стандартів щодо прав дитини.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 7. – С. 1.
2. Пунда О. О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини : монографія / О. О. Пунда. – Хмельницький-Київ, 2005. – 436 с.
3. Лобанова Т. Особисті немайнові права й обов'язки дітей та батьків: історичний нарис / Т. Лобанова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2011. – Вип. 6(9) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/Nzizvru/2011_6/p9_22.html.
4. Кидалова А. Обов'язки та права батьків щодо виховання та розвитку дитини: окремі проблеми / А. Кидалова // Право України. – 2004. – № 3. – С. 88–91.
5. Про охорону дитинства // Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III / Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – С. 4.
6. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар / З. В. Ромовська. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 532 с.
7. Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины / под ред. Ю. С. Червоного. – К., 2003. – 520 с.
8. Ромовська З. В. Права та обов'язки батьків і дітей / З. В. Ромовська. – Л.: Видав. об'єднання «Вища школа», 1975. – 146 с.
9. Савченко Л. А. Особисті права та обов'язки батьків і дітей за сімейним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. А. Савченко. – К., 1997. – 27 с.
10. Ольховик Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : монографія / Л. А. Ольховик. – О.: Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 173 с.
11. Савченко Л. Про права і обов'язки батьків по вихованню дітей / Л. Савченко // Право України. – 1997. – № 5. – С. 55–57.

Синегубов О. В. Осуществление личного неимущественного права ребенка на надлежащее родительское воспитание и его защиту.

В данной статье исследуется личное неимущественное право ребенка на надлежащее родительское воспитание, раскрываются особенности его осуществления. Анализируются основания и особенности применения такого способа защиты, как лишение родительских прав.

Ключевые слова: личные неимущественные права, дети, родительское воспитание, лишение родительских прав.

Synehubov O. V. Realization of Personal Non-property Right of a Child to a Proper Parental Education and Its Protection.

At the present stage of Ukrainian society's development the problem of realizing individual rights, including personal non-property rights acquires special significance and places new demands on the quality of Ukrainian laws, legal institutions, their relevance, and effectiveness, degree of impact on human qualities and progress of society. Indeed, it is a value of legal system and its perfection is largely due to a person's place and role in it, a person's rights and how they are realized and what are the guarantees of these rights.

The objective of this article is to determine the content of personal non-property right of a child to appropriate parental education, identifying features of realization and research of forms and methods of protection.

Thus, the problems of human rights in general, and personal non-property rights in particular, have long worried scientists in the area of civil law, that's why domestic and foreign authors devoted their research to their civil and legal regulation at different stages of development, formation, realization and protection.

However, despite the relatively large number of scientific papers, the realities of present time require reconsideration of procedures for realizing children rights in Ukraine under the UN Convention on Children Rights and legislation in force. There is no any principle of keeping the best interests of a child, which is the base of the Convention.

The problem of children's' rights is one of the most important problems of modern society, so gradually such a legal category as «a child» obtained regulatory consolidation on a global level, and later in the national legislation of Ukraine by the way of conducting series of research and collaboration of different countries of the world.

The specification of the rights of such specific and most vulnerable social groups as children and the desire to create an effective mechanism of protection has led scholars and public officials to the thought about the need to single out children rights into a separate category. As a result current legislation of Ukraine prefers the priority of children rights, their guaranteeing and realization, which in turn causes increased theoretical and practical interest in the study of the legal nature of personal non-property rights of a child and promotes reflection of the fundamental features and characteristics that reflect their inner content and structure.

It should be noted that the state of regulatory guaranteeing of realizing personal non-property rights of a child to education and protection is at enough high level in the national legislation that meets the highest international standards for the protection of children rights. However, consideration of certain issues of law enforcement activity only proves the fact that it is not enough to create a regulatory mechanism. The main task should be guaranteeing its operation in practice with a strict compliance of all international standards of children rights.

Key words: personal non-property rights, children, parental education, deprivation of parental rights.

Стаття надійшла до редакції 22.07.2014